

УДК 378.147.091.33:001.895];[377+378].091-022.215
DOI: 10.31376/2410-0897-2022-3-50-86-95

ДУАЛЬНА ФОРМА ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Мілютіна Ольга Костянтинівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов і методики викладання
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
e-mail: mylutina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8973-8778

Чайка Олена Миколаївна

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов і методики викладання
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
e-mail: ch_helen78-78@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3650-3991

У статті розглянуто зміст і сутність дуальної форми навчання на підставі теоретичного аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових праць та нормативних документів. Основну увагу зосереджено на узагальненні зарубіжного й вітчизняного досвіду реалізації системи дуальної освіти та обґрунтуванні необхідності впровадження дуальної форми здобуття освіти як важливої складової якісної підготовки конкурентоспроможних фахівців для вітчизняного ринку праці. Визначено характерні особливості дуальної освіти як інноваційної форми організації навчального процесу в закладах вищої освіти; акцентовано на важливій ролі практичної підготовки компетентного фахівця. Зроблено висновок про те, що дуальна освіта – практико-орієнтоване навчання з обов'язковими періодами виробничого навчання й виробничої практики, яке впроваджується на базі підприємств, установ, організацій і побудоване на підрунті соціального партнерства.

Ключові слова: система дуальної освіти, дуальна форма здобуття освіти, професійна підготовка, практична підготовка, здобувач освіти, заклад освіти, компетентний фахівець, теорія і практика навчання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі входження України в єдиний європейський і світовий освітній простір зростає необхідність якісної підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог, формування нового рівня мислення, що поєднує творчий потенціал, соціальну та професійну мобільність. У цьому контексті перед вищою освітою постає ряд викликів, ключовим серед яких є питання вдосконалення підготовки молоді до вступу в професійне життя та її адаптації до нових умов праці. У розв'язанні цієї педагогічної проблеми значну роль, на нашу думку, відіграє дуальна форма здобуття вищої освіти, одним із пріоритетних завдань якої є посилення практичної складової освітнього процесу з метою підвищення якості надання освітніх послуг та забезпечення ринку праці конкурентоспроможними фахівцями. В умовах швидкої зміни ринку праці роботодавці прагнуть отримати не просто кандидатів з високим освітнім рівнем, а й з практичним досвідом та сформованими фаховими компетентностями. Тому перед закладами вищої освіти постає першочергове завдання – якісна професійна підготовка компетентних фахівців за спеціальністю, які вміють творчо використовувати набуті знання й уміння на практиці. З огляду на це актуальності набуває дуальна форма професійного навчання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових праць та нормативних документів засвідчує зростання рівня зацікавленості дуальною системою здобуття освіти в науково-освітньому просторі. Дуальна форма здобуття освіти реалізується відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 660-р «Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти», законів України «Про освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про вищу освіту», наказів МОН України від 16.03.2015 № 298 «Про впровадження елементів дуальної системи навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників» та від 15.10.2019 № 1296 «Щодо запровадження пілотного проєкту в закладах фахової передвищої та вищої освіти з підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти», а також з урахуванням проєкту наказу МОН України «Про затвердження Положення про дуальну форму здобуття фахової передвищої та вищої освіти» та Положення про дуальну форму здобуття професійної (професійно-технічної) освіти.

У Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти визначається цілий ряд проблем, які потребують нагального розв'язання: «неготовність випускників працювати за фахом»; «незадоволеність ринку праці якістю освіти»; недостатньо ефективна робота закладів вищої, фахової передвищої і професійної освіти та малоефективне використання бюджетних коштів, проявом чого є надто велика кількість випускників, які не працюють за професіями; «неефективне використання трудових ресурсів роботодавцями» та їхнє небажання співпрацювати із закладами освіти щодо питань якісної підготовки фахівців; «неефективне використання найкращого для навчання часу здобувачів освіти з питань здобуття професійних компетентностей» тощо [1]. Водночас у цьому документі наголошується, що

державна політика має бути спрямована на вироблення чітких засад підвищення якості професійної підготовки фахівців на основі дуальної форми здобуття освіти.

У Законі України «Про освіту» дуальна форма здобуття освіти визначається як «спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктів освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору [2].

У полі зору сучасних дослідників і педагогів-практиків перебувають різні аспекти порушеної проблеми. Так, історико-педагогічні основи розвитку дуальної освіти в Європі досліджують Ф. Гонон (Ph. Gonon), О. Кравченко, М. Пілз (M. Pilz), Б. Фюрстенуау (B. Fürstenau); окремі аспекти ефективного впровадження дуальної форми здобуття освіти вивчають І. Андрейців, В. Вем'ян, О. Гилюн, В. Докторович, Л. Колісник, Ж. Кочиш (Zs.Kocsis), Г. Пуштай (G. Pusztai); специфіку підготовки фахівців за дуальною формою навчання в закладах вищої освіти у своїх працях розкривають О. Бегма, А. Гребеник, Л. Кримчак, В. Курок, Т. Майер (T. Maier), Е. Ріндфляйш (E.Rindfleisch), В. Хоменко, О. Яковчук; міжнародний досвід підготовки фахівців за дуальною формою освіти аналізують І. Бойчевська, І. Савченко, О. Шершенюк; питання співпраці освітнього, наукового й виробничого середовищ висвітлюють С. Дrajниця, С. Іщераков, О. Костюченко, М. Погацник (M. Pogatsnik), Х. Стегман (H. Stegman); перспективи поширення дуальної освіти в Україні відображено у працях Н. Осипчук, К. Яковенко, О. Яковчук та ін.

Досвід експериментального впровадження дуальної форми здобуття освіти в закладах вищої та фахової передвищої освіти України висвітлено в матеріалах міжнародних науково-практичних конференцій «Дуальна форма здобуття освіти: успіхи та проблеми першого року запровадження пілотного проекту в закладах фахової передвищої та вищої освіти України» (м. Київ, 22 жовтня 2020 р.), «Дуальна форма здобуття освіти: успіхи та проблеми другого року запровадження пілотного проекту у закладах фахової передвищої та вищої освіти України» (м. Київ, 18 листопада 2021 р.) та «Дуальна форма здобуття освіти: успіхи та проблеми 3-го року запровадження пілотного проекту у закладах вищої та фахової передвищої освіти України» (м. Київ, 23 листопада 2022 р.).

Проведений аналіз наукових праць і нормативних документів дає змогу виокремити найважливіші аспекти досліджуваної проблеми: з'ясувати зміст і особливості дуальної освіти як інноваційної форми навчання в сучасних освітніх закладах, її роль і функціонування в контексті модернізації вищої освіти, проаналізувати західноєвропейський досвід реалізації дуальної освіти й накреслити перспективи її впровадження в Україні.

Мета статті полягає в узагальненні зарубіжного й вітчизняного досвіду реалізації системи дуальної освіти та обґрунтуванні необхідності впровадження дуальної форми здобуття освіти як важливої складової якісної підготовки конкурентоспроможних фахівців для вітчизняного ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Ідеї дуального підходу в здобутті освіти були відчутні ще в педагогічних поглядах учених античності й середньовіччя [3]. На сучасному етапі розвитку освіти дуальна форма навчання користується великою популярністю в багатьох країнах Європи. Засновником дуальної освіти та визнаним лідером у її впровадженні вважають Німеччину, де в середині 60-х років ХХ століття виник термін «дуальна система освіти» (від лат. dualis – подвійний), який згодом був закріплений на законодавчому рівні. Цей термін вперше був використаний німецькими педагогами на позначення нової форми організації професійного навчання, яка поєднала теоретичне навчання в закладі освіти з практичною підготовкою на підприємстві. Згодом поняття «дуальна система освіти» набуло поширення в інших німецькомовних країнах, зокрема Австрії, Данії та Швейцарії.

Сучасна освітня політика Німеччини в галузі дуальної освіти спрямована на те, щоб кожен громадянин одержував спеціальність та підтримку високого професійного рівня протягом усього трудового життя [4]. Існує чотири види дуальної освіти: дуальна освіта з інтегрованим навчанням (Ausbildungsintegrierende duale Studiengänge); дуальна освіта з інтегрованою практикою (Praxisintegrierende duale Studiengänge); професійно-інтегрована освіта (Berufsintegrierende duale Studiengänge); професійне індивідуальне навчання (Berufsbegleitende duale Studiengänge). Більшість німецьких абітурієнтів обирає дуальні програми професійної підготовки (VET), головна мета яких полягає в ефективній професійній підготовці кваліфікованих фахівців, здатних ефективно розв'язувати поточні й майбутні професійні виклики на робочому місці, та в допомозі з працевлаштуванням. Професійну дуальну освіту в університетах і коледжах Німеччини, як правило, обирають молоді люди, які пройшли передпрофесійну підготовку в рамках середньої спеціальної освіти. Німецькі заклади вищої освіти пропонують студентам понад 1500 програм дуального навчання, серед яких основне місце займають технічні й інженерні професії, а також професії в галузі соціального обслуговування та охорони здоров'я. Дуальна освіта в гуманітарному секторі майже не реалізується. Дуальні освітні програми та навчальні плани розробляються за безпосередньої участі роботодавців і часто на замовлення. На теоретичну й практичну частини відводиться приблизно однакова кількість годин (останнім часом – «30/70», де 30 – вивчення теоретичного матеріалу в

закладі освіти, а 70 – професійна практична підготовка на підприємстві), тому графік освітнього процесу, як правило, розподіляють за тижнями теоретичного та практичного навчання. Викладання теоретичного матеріалу в закладі освіти відбувається відповідно до практичного навчального плану на підприємстві.

На думку Ральфа Германа, керівника Німецького офісу міжнародного співробітництва в галузі професійної освіти (GOVET), основна ідея дуальної форми полягає в інтеграції навчання в закладі освіти з практикою на виробництві. Він зазначає, що «професійна підготовка формує ширший зміст навичок, ніж просте навчання для однієї конкретної роботи», тому закладам освіти необхідно розширювати освітні програми з метою формування у здобувачів гнучких навичок (soft skills), які відіграють важливу роль в умовах мінливої цифрової економіки [5]. У результаті поєднання теорії з практикою фахівці після закінчення закладу освіти швидше й легше адаптуються до умов і потреб конкретного підприємства.

Організують, регламентують та контролюють дуальну освіту в Німеччині не тільки державні інституції (видають Закон про професійну освіту та нормативні акти; контролюють дотриманням правових і навчальних норм у процесі професійної підготовки), а й суб'єкти економічної діяльності (укладають договори, здійснюють навчання на базі підприємств) та соціальні партнери (профспілки, асоціації роботодавців, які взаємодіють із закладами освіти та найманими працівниками). Німецькі дослідники наголошують, що дуальна форма навчання створює умови для залучення підприємств до процесу підготовки фахівців, зокрема йдеться про значну економію коштів, пов'язаних з підготовкою висококваліфікованих кадрів [6]. Тому в дуальних програмах активну участь беруть як концерни зі світовими іменами, так і підприємства малого бізнесу. Вони не тільки створюють матеріально-технічну базу для навчання, а й відповідають за практичну частину підготовки здобувачів на підприємстві, часто долучаючи до викладання практичної компоненти освітньої програми своїх співробітників. Від педагогів-виробничників вимагаються не стільки педагогічні вміння, скільки практичний досвід і результативність роботи в конкретній галузі. Підприємства зацікавлені як у змісті навчання, так і в його організації, бо несуть значні фінансові витрати. Водночас роботодавці відмічають найбільш успішних здобувачів освіти, пропонуючи їм після випуску робочі місця. Також зазначимо, що німецька система дуальної освіти аргументує ідею наближеності курсових і дипломних проєктів до реальних професійних проблем і викликів, до розв'язання виробничих завдань.

Німецький досвід підготовки фахівців першими перейняли Австрія та Швейцарія. Дуальні освітні системи цих країн цікаві тим, що вони поєднали європейські цінності в підготовці висококваліфікованих фахівців зі своїми підходами до організації та моделювання освітнього процесу, зокрема розробивши оригінальні форми, методи й прийоми навчання. Суть дуальної системи навчання в Австрії полягає в наданні переваги практичній підготовці здобувача за обраним фахом на підприємстві, позаяк студент протягом чотирьох (трьох) років навчання зобов'язаний працювати на підприємстві. За нього йде оплата згідно з дуальною угодою, укладеною між закладом освіти та підприємством на період навчання здобувача. Після випуску молодий фахівець вільний у своєму виборі: він може продовжувати працювати на підприємстві, йти на іншу роботу або вступати до закладу вищої освіти.

В Австрії також існують різні види навчання: індивідуальне, подвійне, базове, групове та модульне навчання, реалізація яких залежить від скоординованих дій між роботодавцями та закладами освіти, а також від потреб і можливостей окремих секторів або регіонів. Освітній процес відбувається на двох локаціях: у закладі освіти (приблизно 20 відсотків від усього періоду навчання) та в компанії-партнері (приблизно 80 відсотків від усього періоду навчання). Молодих людей на етапі вибору закладу освіти чи підприємства підтримують різноманітні служби, зокрема:

- Кар'єрний інформаційний центр (BIC) палати економіки Австрії, який надає молоді всю необхідну інформацію та допомогу під час вибору професії;
- Австрійська державна служба зайнятості (AMS), яка не тільки організовує місця для навчання в професійних школах, а й консулює молодих людей з кар'єрних питань;
- Офіси учнівства економічних палат в окремих федеральних землях, які допомагають забезпечити здобувачів робочими місцями для навчання на підприємстві за дуальною системою;
- Торгова палата Австрії (WKO), яка відповідальна за роботу онлайн-біржі учнівства, що допомагає молоді в ефективному пошуку потенційних компаній для навчання (наприклад, станом на 31.12.2020 р. 28711 компаній зареєстровані як навчальні центри для молоді) [7].

Особливістю впровадження дуальної форми навчання у Швейцарії є наявність трьох шарів освіти – «знання, розуміння, дія». У межах дуальної програми студенти вивчають багато прикладних наук і отримують практичні навички у сфері комунікації, управління людськими ресурсами, фінансів, продажу та маркетингу, а також опановують сучасну теорію й практику менеджменту. Швейцарська система освіти користується великою повагою у світі; її вважають однією з найкращих і найгнучкіших освітніх систем, яка надає можливість широкого вибору програм. Практично всі випускники швейцарських закладів вищої освіти працевлаштовані в провідних компаніях світу.

На думку О. Шершенюк, такий досвід підготовки фахівців у Німеччині, Австрії, Швейцарії свідчить про ефективність організації освітнього процесу за дуальною системою навчання. Вона розкриває спільні систематичні елементи успіху впровадження дуальної освіти в цих країнах, зокрема:

- залучення до впровадження дуальних освітніх програм усіх зацікавлених сторін – держави, роботодавців, соціальних партнерів, заклади освіти, між якими має бути чіткий розподіл обов'язків;
- для підтримки тісного контакту з ринком праці важливим є зворотній зв'язок від роботодавців та закладів освіти, що особливо важко реалізувати, якщо роботодавці мають низький рівень організації;
- чітке нормативно-правове регулювання системи професійної освіти й швидке реагування на зміни в суспільному, економічному та політичному житті;
- регулювання процесу навчання та сертифікації, який спрямований на забезпечення прозорості та здатності передавати набуті навички, на адаптацію стандартів підготовки кадрів до потреб ринку праці [8].

В останні десятиліття дуальна форма здобуття освіти набуває ще більшого поширення в європейських країнах. Так, Європейська комісія звернулася до держав-членів ЄС з пропозицією спрямувати свої зусилля на адаптацію освіти до потреб робочого місця, зокрема зосередити основну увагу на формуванні у здобувачів освіти необхідних фахових компетентностей для працевлаштування; сприяти й забезпечувати використання нових освітніх технологій та методів навчання, а також розробляти нові підходи до фінансування й партнерства [9].

Ураховуючи рекомендації Європейської комісії, країни Європи започаткували важливі реформи, спрямовані на підтримку практичного навчання на робочому місці. Зокрема, в освітньому процесі Республіки Сербія з 2013 року фокус змістився на запровадження дуальної освіти й освітніх профілів ремісничо-технічних професій. У межах проєкту «Реформа професійної освіти та навчання в Сербії» за основу було взято кооперативну модель як особливу форму навчання з елементами дуальної освіти. Співпраця між закладами освіти та компаніями за інноваційною освітньою моделлю вийшла на вищий рівень тому, що на всіх етапах освітнього процесу активну участь брали представники економіки. У так званому традиційному навчанні відбулися суттєві зміни, пов'язані з активним залученням здобувачів освіти до навчання в умовах виробничого процесу з використанням сучасного обладнання та за активної підтримки підготовлених інструкторів. Компанії, які долучилися до впровадження моделі кооперативного навчання, забезпечили студентам фінансові виплати у вигляді грошової винагороди або стипендії, покрили витрати на проїзд, харчування та засоби захисту, тим самим засвідчивши серйозне зацікавлення у довгостроковій співпраці.

За результатами трирічної апробації були виділені ті спеціальності, які показали високий потенціал працевлаштування та ефективність розроблених освітніх програм, модернізованих і скерованих на розвиток комплексних професійних компетентностей. Цей досвід відіграв вирішальну роль у розробленні національної моделі дуальної освіти в Сербії, нормативні положення якої прописані в Законі про дуальну освіту (2017) [10] та відповідних підзаконних актах, які чітко регулюють реалізацію такої освітньої моделі [11].

За підтримки й співфінансування Європейського Союзу в країнах Альпійського регіону в період з квітня 2018 р. до вересня 2021 р. було реалізовано проєкт «The DuALPlus» у рамках Програми Альпійського простору. У межах проєкту його учасники проводили дослідження, збирали й аналізували всю необхідну інформацію, налагоджували соціальні й професійні зв'язки, що посприяло значному поширенню дуальної освіти в Альпійському просторі. У результаті впровадження цього проєкту було відзначено, що дуальна освіта в альпійських країнах відіграє важливу роль, зокрема в забезпеченні умов для успішного працевлаштування та в сприянні підприємництву й інноваціям [7].

Прикладом ефективного використання європейського досвіду з реалізації системи дуальної освіти може слугувати освітня реформа Фламандського співтовариства Бельгії. У рамках підготовки законодавчої бази для впровадження дуального навчання фламандський уряд в 2015 році розпочав серію пілотних проєктів, спрямованих на проведення експерименту щодо концепції дуального навчання. Ключові виклики, які виникли під час їх проведення, були пов'язані зі зміною ролі вчителя в дуальному навчанні, новими підходами в оцінюванні учнів, а також процесом організації індивідуальної траєкторії навчання учнів у новому освітньому середовищі дуального професійно-технічного навчання. З метою розв'язання цілого ряду питань, пов'язаних як з найближчими, так і довгостроковими потребами в організації системи дуальної освіти, Фламандський департамент освіти та навчання звернувся за підтримкою до Служби підтримки структурних реформ (SRSP). За підтримки Генерального директорату Європейської Комісії з підтримки структурних реформ (DG REFORM, а раніше – Служба підтримки структурних реформ) було організовано ряд заходів (семінари, навчальні візити та місії експертів до Фландрії) з колегами з інших, більш досвідчених європейських систем дуальної професійно-технічної освіти, які забезпечили системний підхід до професіоналізації фламандських учителів у дистанційному навчанні, а також посприяли подальшому розвитку системи дуального навчання у Фландрії.

Основні напрями фламандської реформи професійно-технічної освіти в контексті дуального навчання можна охарактеризувати такими завданнями:

- у дуальній професійно-технічній освіті більше уваги приділяти навчанню учнів та отриманню нових навичок і компетенцій як на робочому місці, так і в школі;
- дуальні курси вибудовувати на системі професійних кваліфікацій, щоб краще узгодити курси з потребами ринку праці; починаючи з 2024 року, курси недуальної професійно-технічної освіти планувати на тій самій структурі;
- дуальне навчання дозволити застосовувати в професійно-технічних школах денної форми навчання, що значно розширить сферу освіти, полегшить учням вибір альтернативних напрямів і підвищить привабливість цих альтернативних напрямів;
- учителі дуального навчання виконуватимуть роль сполучної ланки між школою, роботодавцем і учнем.

В Угорщині дуальна освіта також є відносно новою реформою освітньої політики. Її впроваджують з 2014 року. Угорські дослідники наголошують, що студенти, які навчаються за дуальною формою, мають високу мотивацію, бо для них особливо важливо набути кваліфікацію, яка відповідає вимогам ринку праці [12]. Досліджуючи реальний стан реалізації дуальної форми навчання в угорській системі освіти, Ж. Кочиш та Г. Пуштай зазначають, що більше половини студентів дуальної форми навчання були мотивовані отримати професійний досвід та своєчасно завершити навчання. Окрім професійних цілей, значну роль у виборі саме цієї форми здобуття освіти відіграла фінансова складова, тобто можливість отримувати заробітну плату [13].

Якщо брати до уваги Польщу, то дуальна система освіти в цій країні перебуває на етапі становлення й непоодиноким випадків упровадження. Дуальне навчання в Польщі – це трирічний термін, протягом якого здобувач освіти спершу опановує теоретичний матеріал, а вже потім напрацьовує практичні вміння на робочому місці в тій організації, яка співпрацює із закладом освіти. Графік навчання в польських закладах освіти здебільшого виглядає так: два дні на тиждень студент навчається в аудиторії, а в наступні три дні проходить практичну підготовку на підприємстві. Після закриття першого року навчання здобувач дуальної освіти, як правило, продовжує навчання за дуальною системою на робочому місці в обраній ним компанії. Важливо зазначити, що здобувач освіти, який навчається на дуальній формі, має право обирати ту компанію, у якій він хоче проходити практичну підготовку.

Австралійські науковці Д. Боуд та Н. Соломон зазначають, що у широкому розумінні поняття «дуальне навчання» використовується для опису європейських університетських програм, які поєднують навчання в університеті й роботу на підприємстві для створення нових можливостей для навчання на робочому місці [14]. Успішний досвід реалізації дуальної освіти в Німеччині й інших країнах Європи створює міцну основу українським проектам. Так, протягом 2015–2017 років за участю Вищого професійного училища № 33 (м. Київ), Вищого професійного художнього училища (м. Львів) і Вищого професійного училища машинобудування (м. Запоріжжя) проводився експеримент щодо організації навчально-виробничого процесу з елементами дуальної форми навчання; протягом 2017–2019 років у Волинській та Львівській областях проводився Німецько-український проєкт «Партнерство у сфері професійної освіти в Україні» з метою інтеграції практично-виробничого навчання в освітній процес і адаптації навчання до запитів приватного сектору, встановлення тривалої та плідної співпраці між підприємствами та професійно-технічними закладами і підвищення репутації профтехосвіти в Україні за аналогією до процесу підготовки професійних кадрів у Німеччині. Перші кроки в реалізації цього проєкту обговорювалися під час панельної дискусії «Професійно-технічна освіта – співпраця з підприємствами. Німецька модель дуальної освіти» (липень 2018 р.) за участю АНК Ukraine, BASF Ukraine та Міністерства освіти і науки України. У 2018 році в рамках семінару «Практичні кроки по впровадженню дуальної освіти в вищих навчальних закладах України» на базі Федерації роботодавців України відбулася презентація ще одного проєкту Міністерства закордонних справ Німеччини – «Пілотний проєкт дуальної вищої освіти в Україні».

У результаті проведених заходів керівники та представники закладів освіти України дійшли висновку, що практична підготовка на робочому місці – вирішальний фактор економічного успіху, запобігання відтоку молодих професіоналів до країн Європи та зменшення рівня їх безробіття в Україні; це запорадка підвищення рівня якісної професійної підготовки та стійких соціально-партнерських відносин з роботодавцями [15]. Водночас і роботодавці показали свою зацікавленість і готовність долучатися до пілотних проєктів та інших ініціатив щодо впровадження дуального навчання, зокрема підтримали ідею про внесення змін у законодавстві щодо надання податкових пільг підприємствам, які беруть участь у дуальній формі освіти, з метою стимулювання участі роботодавців у ній. У цьому контексті логічно видається думка П. Хобзей про те, що, незважаючи на значну кількість реалізованих освітніх проєктів з елементами дуальної освіти, необхідно зробити дуальну освіту зрозумілою, доступною та безпечною для всіх сторін [16].

Серйозність ставлення Міністерства освіти і науки України до ідеї дуального навчання в системі вищої освіти доводить факт затвердження урядом у квітні 2019 року складу Національного агентства

кваліфікацій та плану заходів з упровадження Концепції дуального навчання в Україні, зокрема розроблення таких позицій:

- положень про дуальну форму освіти й типових договорів про її здобуття;
- методичних рекомендацій щодо формування освітніх програм та організації навчання в закладах вищої освіти за дуальною формою;
- організаційно-методичного забезпечення підготовки фахівців за дуальною формою освіти;
- організації навчання гарантів освітніх програм і підготовку експертів з їх розроблення;
- освітніх програм і навчальних планів за дуальною формою освіти;
- Порядку оцінювання результатів здобуття освітніх і професійних кваліфікацій за дуальною формою за участі роботодавців і закладів освіти;
- проведення моніторингових заходів і заходів з популяризації та поширення вітчизняного й міжнародного досвіду впровадження дуальної форми навчання [17].

Усе вищезазначене доводить той факт, що Україна не стоїть осторонь вивчення й упровадження інноваційних освітніх технологій та форм навчання. Дуальна форма здобуття вищої освіти є новою реформою освітньої політики України. Її впроваджують у закладах фахової передвищої та вищої освіти з підготовки фахівців у рамках пілотного проєкту з 2019 року [18]. На сайті Міністерства освіти і науки України зазначається, що «основне завдання впровадження елементів дуальної форми навчання – усунути основні недоліки традиційних форм і методів навчання майбутніх кваліфікованих робітників, подолати розрив між теорією і практикою, освітою й виробництвом та підвищити якість підготовки кваліфікованих кадрів з урахуванням вимог роботодавців у рамках нових організаційно-відмінних форм навчання» [15].

На думку Г. Кузнецової, якість освіти сьогодні «має ринковий характер, її оцінює споживач», для випускників закладів вищої освіти – роботодавець; вона «визначається конкуренцією на продукт освітньої діяльності» [19, с. 15]. Підвищити конкурентоспроможність здобувачів освіти на ринку праці, як зазначає К. Яковенко, спроможна дуальна освіта, яка є запорукою більш глибокого й різнобічного професійного розвитку студентів. Набуті в закладі вищої освіти знання вони поглиблюють і закріплюють на виробництві; вони чітко бачать коло своїх посадових обов'язків і вимог, які прописані в трудовому договорі. Дуальна система підготовки – «одна з найефективніших форм підготовки кадрів у світі, яка широко розповсюджена в промислово розвинених країнах і є основною системою підготовки кадрів» [20]. Тому одним зі стратегічних напрямів модернізації вищої освіти в Україні є дуальна форма навчання, покликана розв'язати такі першочергові проблеми: невідповідність професійної підготовки випускника закладу освіти до потреб ринку праці, вимог роботодавця; побоювання або небажання молоді працювати за фахом; низький рівень працевлаштування молодих людей, а натомість високий рівень безробіття; недостатній або відсутній практичний досвід за обраною професією та ін.

Слушною, на наш погляд, є думка В. Курок та А. Гребеника, що дуальна освіта – «омріяний формат сучасної молоді. Ще перебуваючи в стінах закладів, здобувачі освіти мають оптимальну можливість отримати певну самостійність, мати грошову винагороду за свою працю, менш проблематично адаптуватися як до дорослого життя, так і до умов професійної діяльності» [21, с. 245]. Тому, впроваджуючи дистанційну форму навчання в освітній процес, важливо досягти балансу інтересів не лише між закладами освіти та роботодавцями, а й зі здобувачами освіти. Позаяк в Україні здобувач дистанційної освіти укладає тристоронню угоду з роботодавцем і закладом освіти, кожна зі сторін має поважати права й інтереси інших сторін і виконувати свої зобов'язання в межах договору. Таке партнерство, як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, є досить результативним, бо допомагає вирішити кадрові питання як виробництва, так і закладів освіти, захистити молодь на ринку праці, підтримати її на початку адаптації до професійної діяльності, а також розв'язати проблему невідповідності матеріально-технічної бази освітніх закладів сучасному виробництву. Відтак, система дуальної освіти – ефективний спосіб «узгодити принципи вищої та професійної освіти в Україні» [22].

З усього вищезазначеного можемо зробити висновок, що система дуальної освіти – це практико-орієнтоване навчання, побудоване на підґрунті соціального партнерства, спрямоване на формування нової моделі професійної підготовки фахівців з обов'язковими періодами виробничого навчання й виробничої практики, яке впроваджується на базі підприємств, установ, організацій та передбачає зміцнення зв'язків навчання з виробництвом, визначення провідної ролі та підвищення відповідальності роботодавців за якість підготовки кваліфікованих кадрів. Відтак, в основі дуальної форми навчання лежить принцип тісного взаємозв'язку теорії з практикою.

Законом України «Про вищу освіту» на практичну підготовку за фахом на підприємстві, в установі чи організації передбачається від 25 до 60 відсотків загального обсягу освітньої програми згідно з тристоронньою угодою [23]. Практичне навчання надає студентові можливість ознайомитися з виробництвом та оволодіти знаннями і практичними вміннями на робочому місці в установі, організації чи на підприємстві. Проте важливо пам'ятати, що набуття здобувачем освіти практичних професійних

компетентностей є спільним завданням як закладу освіти, так і роботодавця. Домінування практичних умінь і навичок над теоретичними знаннями забезпечує короткотривалу адаптацію випускника до умов професійної діяльності, зменшує ризики частої зміни професії тощо.

Ефективність реалізації дуальної форми навчання та якість професійної підготовки майбутніх фахівців залежать також від компетентності педагогічного колективу, професіоналізму фахівців виробничого навчання та рівня співпраці з наставниками з установи, організації чи підприємства. Наставництво або супровід здобувача освіти під час здійснення ним професійної діяльності забезпечує його швидку адаптацію до освітньої та практичної діяльності й реалізується у два етапи: безпосередній супровід (workshadowing) та менторство (mentoring), як наставництво вищого рівня, яке характеризується зниженням контролю за діяльністю студента. Наставником є кваліфікований фахівець, який не лише спостерігає та контролює практичну діяльність здобувача, а й ділиться власними знаннями та досвідом, допомагає йому в практичному засвоєнні матеріалу, оволодінні професійними навичками, дає відповіді на всі поточні питання. У результаті такого керованого процесу практичної підготовки майбутнього фахівця відбувається усвідомлення й розуміння ним своєї професійної діяльності, посилюється інтерес до нових освітніх і виробничих технологій, до роботи з сучасними матеріалами та обладнанням, що в подальшому приведе до самостійного й результативного розв'язання нестандартних питань [24].

Проведений аналіз наукових праць [20; 21; 25; 26] уможливує виділення характерних ознак дуальної освіти, серед яких основними, на нашу думку, є такі:

- посилення практичної складової освітнього процесу за рахунок інтеграції навчальної та трудової діяльності, упровадження інтегрованих курсів (поєднання теорії та практики);
- покращення якості освіти внаслідок адаптації освітніх програм до вимог роботодавців;
- визначення необхідних фахових компетентностей і професійних кваліфікацій, які відповідають вимогам сучасної економіки та роботодавців;
- розширення можливостей проведення прикладних наукових досліджень;
- набуття здобувачем практичного досвіду роботи ще до випуску із закладу освіти, а також усвідомлення ним власного кар'єрного шляху, що збільшує його шанси на отримання постійної роботи відразу після випуску;
- підвищення конкурентоспроможності закладу освіти на ринку освітніх послуг;
- доступність до актуальної інформації про поточний стан розвитку професій і видів економічної діяльності, за якими заклад освіти готує фахівців;
- покращення й осучаснення матеріально-технічної бази закладу освіти за рахунок доступу до виробництва, підвищення кваліфікації викладацького складу;
- скорочення термінів професійної та соціально-психологічної адаптації випускників на виробництві.

Висновки. Упровадження дуальної форми навчання в освітній процес України відбувається відповідно до законодавчих актів і нормативних документів з урахуванням кращого європейського досвіду, зокрема країн Альпійського регіону. Мета і завдання дуальної освіти становлять наскрізний системно-цільовий процес, який забезпечує підготовку здобувачів освіти до реальних запитів ринку праці та вимог роботодавців і характеризується високим рівнем кваліфікації випускника, здатного задовольнити вимоги загальнодержавного та регіональних ринків праці. Гнучкість і мобільність організації дуальної форми навчання та осучаснення змісту освіти розширює шанси українських закладів освіти на успішне функціонування та конкурентоспроможний розвиток на ринку освітніх послуг. З огляду на поставлені перед вищою школою завдання перспективи подальших наукових досліджень убачаємо у вивченні дуальних освітніх програм, розробленні технології дуального навчання, визначенні ефективних методів і прийомів дуальної освіти та поширенні кращого педагогічного досвіду.

Список використаної літератури

1. Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-%D1%80/print> (дата звернення: 08.12.2022).
2. Закон України «Про освіту». Стаття 9. Форми здобуття освіти. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/statja-9.htm (дата звернення: 08.12.2022).
3. Кравченко О. Л. Деякі аспекти історичного розвитку дуальної освіти у Європі. *Молодий вчений*. 2020. Вип. 8 (84).
4. Fürstenau B., Pilz M., and Gonon Ph. (2014). The Dual System of Vocational Education and Training in Germany - What Can Be Learnt About Education for (Other) Professions. In S. Billet et al. (Eds.), *International Handbook of Research in Professional and Practice-based Learning* (pp. 199-224). Dordrecht, Netherlands. URL : https://doi.org/10.1007/978-94-017-8902-8_1 (дата звернення: 11.12.2022).
5. What is Germany's dual education system? URL: <https://www.dw.com/en/what-is-germanys-dual-education-system-and-why-do-other-countries-want-it/a-42902504> (дата звернення: 01.12.2022).
6. Herbert Baumann u.a. (1989). *Wirtschaftslehre für berufsbildende Schulen in Rheinland. Pfalz. Keln-München : Stamm-Verlag.*
7. Dual Education Finder. URL: <https://www.dualeducationfinder.eu> (дата звернення: 01.12.2022).

8. Шершенюк О. М. Міжнародний досвід підготовки фахівців за дуальною формою. *Вища освіта за новими стандартами: виклики у контексті діджиталізації та інтеграції в міжнародний освітній простір*: зб. матеріалів міжнар. наук.-метод. конф., 10 трав. 2022 р. / Харків. нац. автомоб.-дор. ун-т. Харків, 2022. С. 88–90.
9. Work-based learning and Dual Education System. URL : <https://www.erasmustrainingcourses.com/dual-education-and-work-based-learning.html#:~:text=A%20dual%20education%20system%20combines,skills%20and%20develop%20their%20employability> (дата звернення: 01.12.2022).
10. Закон о дуалном образовању «Службени гласник РС», бр. 101 од 10 новембра 2017, 6 од 24 јануара 2020. URL: <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/02/zakon-o-dualnom.pdf> (дата звернення: 01.12.2022).
11. Dual Education. URL: <https://decideprojekat.org/en/what-we-do/dual-education/> (дата звернення: 01.12.2022).
12. Török E. (2016). A Duális Képzés Felsőoktatásban Betöltött Innovációs Szerepe. In Felsőoktatás, Életen Át Tartó Tanulás És Az ENSZ Fenntartható Fejlesztési Célok Megvalósítása, edited by T. Krisztina, 187–198. Pécs : MELLEARN.
13. Zsófia Kocsis & Gabriella Pusztai (2021). A double road to success? Impact of dual education on effectiveness Research in Post-Compulsory Education ISSN: (Print) (Online) Journal. URL : <https://www.tandfonline.com/loi/rpce20> (дата звернення: 10.12.2022).
14. Boud D., Solomon N. Work as the curriculum: Pedagogical and identity implications. UTS Research Centre Vocational Education & Training Working Knowledge: Productive learning at work. Conference proceedings 10-13 December 2000, University of Technology Sydney, New South Wales, Australia. Working Paper 07 // University of Worcester. URL: https://www.academia.edu/29435041/Work_as_the_curriculum_Pedagogical_and_identity_implications (дата звернення: 08.12.2022).
15. Дуальна освіта / Міністерство освіти і науки України: офіц. портал. Текст. дані. Київ, 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnicna-osvita/dualna-osvita> (дата звернення: 01.12.2022).
16. Розвиток дуальної освіти в Україні набирає все більше обертів. Німецько-Українська промислова торговельна палата: сайт. URL: <http://ukraine.ahk.de/ua/news-detail/artikel/rozvitok-dualnoji-osviti-v-ukrajininabiraje-vse-bilshe-obertiv/> (дата звернення: 08.12.2022).
17. Уряд затвердив склад Національного агентства кваліфікацій та план заходів з впровадження Концепції дуального навчання в Україні. Федерація роботодавців України: сайт. URL: <http://fru.ua/ua/events/fru-events/uriad-zatverdyv-sklad-natsionalnohoahentstva-kvalifikatsii> (дата звернення: 08.12.2022).
18. Наказ МОН № 1296 від 15.10.19 р. «Щодо запровадження пілотного проекту в закладах фахової передвищої та вищої освіти з підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти». URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodozaprovadzhennya-pilotnogo-proektu-u-zakladah-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osvitiz-pidgotovki-fahivciv-za-dualnoyu-formoyu-zdobuttya-osviti> (дата звернення: 08.12.2022).
19. Педагогічна практика – основа фахової вправності майбутнього вчителя-словесника: монографія / за редакцією Г. П. Кузнецвої. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2013.
20. Яковенко К. В. Реалізація дуальної системи освіти в підготовці майбутніх фахівців з інформаційних технологій. 2016. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/25362/1/Elita_2016_45_1_Yakovenko_Realizatsiia.pdf (дата звернення: 10.12.2022).
21. Курок В., Гребеник А. Дуальна освіта як інноваційна форма підготовки фахівців у закладах вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал* / голов. ред. А. А. Сбруєва. 2020. № 1 (95). С. 239–248.
22. Дуальна система освіти: про принципи і можливості реалізації в Україні. URL: <https://buki.com.ua/news/dualna-sistema-osvity-pro-prynctyru-imozhlyvosti-realizatsiyi-v-ukrayini/> (дата звернення: 10.12.2022).
23. Про вищу освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 08.12.2022).
24. Жітвай С. А. Супервізія як метод супроводу діяльності педагогів. URL: <https://sibac.info/conf/pedagog/lxv> (дата звернення: 11.12.2022).
25. Вем'ян В. Г., Тер-Ованес'ян В. Г. Дуальна форма професійної освіти як умова ефективного рішення завдань модернізації освіти. *Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. пр.* / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. Рівне, 2015. Вип. 5. С. 29–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2015_5_8 (дата звернення: 10.12.2022).
26. Кримчак, Л. Ю. Система дуальної освіти як умова якісної підготовки конкурентоспроможних професіоналів до ринку праці в Україні. 2019. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/11/part_2/20.pdf (дата звернення: 10.12.2022).

DUAL FORM OF HIGHER EDUCATION: HOW THE QUESTION IS BEING SOLVED

Miliutina Olha

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Teaching Methods
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Chaika Olena

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Teacher at the Department of Foreign Languages and Teaching Methods
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Introduction. *The labour market now needs not only specialists with special abilities but highly qualified specialists capable of innovation. Under such conditions, there arises the problem of reorganizing the system of training future specialists, introducing new training models into the educational process, and improving the*

mechanisms of interaction between education and the labour market. One of the factors in solving this problem is introducing a dual form of higher education. It provides a combination of theoretical and practical training for students and ensures the orientation of educational goals and tasks to the requirements of employers. The article covers the content and essence of the dual form of education based on theoretical analysis of Ukrainian and foreign scientific works and regulatory documents. The focus is made on summarizing the foreign and Ukrainian experience of implementing the dual form of higher education. The principal advantages and disadvantages of this system were analyzed. The progressive experience of introducing the dual form of education in higher education institutions around the world was studied.

Purpose. *The article aims to summarize the foreign and Ukrainian experience of implementing the dual form of education and substantiate the need for its introduction as an important component of competitive specialists' quality training for the domestic labour market.*

Methods. *Analysis, synthesis, comparison, systematization of regulatory documents, and generalization were used.*

Results. *The article analyzes the current state of dual education in the world and Ukraine in particular. The historical foundations of the dual form of education and modern approaches to it in various countries, such as Germany, Austria, Switzerland, Belgium, Hungary, Poland, the Republic of Serbia, and Australia, are revealed.*

The systematic elements of the successful implementation of dual education in European countries are defined as:

- *involving the state, employers, social partners, and educational institutions in the implementation of dual educational programs, establishing a clear division of responsibilities between them;*
- *establishment of close feedback between employers and educational institutions;*
- *clear regulatory and legal control of the professional education system and quick response to changes in social, economic and political life;*
- *regulation of the training and certification process.*

The authors emphasize that the dual form of education is defined as one of the strategic directions of modernization of higher education in Ukraine and highlight its characteristic features.

Originality. *The scientific novelty of the research results is the analysis and summarization of implementing and developing the dual form of education in Ukraine.*

Conclusion. *Implementing the dual form of education into the educational process of Ukraine takes place through legislative acts and regulatory documents, taking into account the best European experience. The purpose and objectives of dual education constitute a holistic process that prepares students for the real demands of the labour market and the employers' requirements. It is characterized by a high level of qualification of graduates who can meet the requirements of the national and regional labour market. The flexibility and mobility of organizing a dual form of education and updating the content of education expand the chances of Ukrainian educational institutions for successful functioning and competitive development in the market of educational services.*

Keywords: *System of Dual Education, Dual Form of Education, Professional Training, Practical Training, Student, Educational Institution, Competent Specialist, Theory and Practice of Education.*

References

1. Kontsepsiia pidhotovky fakhivtsiv za dualnoiu formoiu zdobuttia osvity [The concept of specialists' training in the dual form of education]. (2018). zakon.rada.gov.ua. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-%D1%80/print> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro osvitu». Stattia 9. Formy zdobuttia osvity [Law of Ukraine «On Education». Article 9. Forms of education]. (2017). kodeksy.com.ua. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/statja-9.htm [in Ukrainian].
3. Kravchenko, O. L. (2020). Deiaki aspekty istorychnoho rozvytku dualnoi osvity u Yevropi [Some aspects of the historical development of dual education in Europe]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 8 (84) [in Ukrainian].
4. Fürstenau, B., Pilz, M., & Gonon, Ph. (2014). The Dual System of Vocational Education and Training in Germany – What Can Be Learnt About Education for (Other) Professions. In S. Billet et al. (Eds.), *International Handbook of Research in Professional and Practice-based Learning* (pp. 199–224). Dordrecht, Netherlands. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-017-8902-8_1
5. What is Germany's dual education system? (n.d.). www.dw.com. URL: <https://www.dw.com/en/what-is-germanys-dual-education-system-and-why-do-other-countries-want-it/a-42902504>
6. Baumann, H. (1989). *Wirtschaftslehre für berufsbildende Schulen in Rheinland. Pfalz. Keln-München: Stamm-Verlag* [in German].
7. Dual Education Finder. (n.d.). www.dualeducationfinder.eu. URL: <https://www.dualeducationfinder.eu>
8. Shershnyiuk, O. M. (2022). Mizhnarodnyi dosvid pidhotovky fakhivtsiv za dualnoiu formoiu [International experience of specialists' training in the dual form]. Proceedings from: *Mizhnarodna naukovo-metodychna konferentsia «Vyshcha osvita za novymy standartamy: vyklyky u konteksti didzhitalizatsii ta intehratsii v mizhnarodnyi osvitnii prostir» – International science and method conference «Higher education according to new standards: challenges in the context of digitalization and integration into the international educational space»* (pp. 88–90). Kharkiv: Kharkiv National Automobile and Highway University. [in Ukrainian].

9. Work-based learning and Dual Education System. (n.d.). *www.erasmustrainingcourses.com*. URL: <https://www.erasmustrainingcourses.com/dual-education-and-work-based-learning.html#:~:text=A%20dual%20education%20system%20combines,skills%20and%20develop%20their%20employability>
10. Zakon o dualnom obrazovanju «Službeni glasnik RS» [Law on Dual Education «Official Gazette of RS»], No. 101, November 10, 2017, 6, January 24, 2020. *www.mpn.gov.rs*. URL: <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/02/zakon-o-dualnom.pdf> [in Slovenian].
11. Dual Education. (n.d.). *decideprojeat.org*. URL: <https://decideprojeat.org/en/what-we-do/dual-education/>
12. Török, E. (2016). A Duális Képzés Felsőoktatásban Betöltött Innovációs Szerepe. In T. Krisztina (Ed.), *Felsőoktatás, Életen Át Tartó Tanulás És Az ENSZ Fenntartható Fejlesztési Célok Megvalósítása* (pp. 187–198). Pécs: MELLEARN [in Hungarian].
13. Kocsis, Z. & Pusztai, G. (2021). A double road to success? Impact of dual education on effectiveness Research in Post-Compulsory Education. *www.tandfonline.com*. URL: <https://www.tandfonline.com/loi/rpce20>
14. Boud, D., & Solomon, N. (2000). Work as the curriculum: Pedagogical and identity implications. Proceedings from: *UTS Research Centre Vocational Education & Training Working Knowledge: Productive learning at work*. University of Technology Sydney, New South Wales, Australia. URL: https://www.academia.edu/29435041/Work_as_the_curriculum_Pedagogical_and_identity_implications
15. *Dualna osvita [The dual education]*. (2017). Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnicna-osvita/dualna-osvita> [in Ukrainian].
16. Rozvytok dualnoi osvity v Ukraini nabyraie vse bilshe obertiv. Nimetsko-Ukrainska promyslova torhivna palata [The development of the dual education in Ukraine is gaining momentum. German-Ukrainian Chamber of Commerce and Industry]. (n.d.). *ukraine.ahk.de*. URL: <http://ukraine.ahk.de/ua/news-detail/artikel/rozvitok-dualnoji-osviti-v-ukrajininabiraje-vse-bilshe-obertiv/> [in Ukrainian].
17. Uriad zatverdyy sklad Natsionalnoho ahentstva kvalifikatsii ta plan zakhodiv z vprovadzhennia Kontseptsii dualnoho navchannia v Ukraini. Federatsiia robotodavtsiv Ukrainy [The Government approved the members of the National Qualifications Agency and the measures plan for the implementation of the Dual Education Concept in Ukraine. Federation of Employers of Ukraine]. (n.d.). *fru.ua*. URL: <http://fru.ua/ua/events/fru-events/uriad-zatverdyy-sklad-natsionalnohoahentstva-kvalifikatsii> [in Ukrainian].
18. Nakaz MON № 1296 vid 15.10.19 r. «Shchodo zaprovadzhennia pilotnoho proiektu v zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity z pidhotovky fakhivtsiv za dualnoiu formoiu zdobuttia osvity» [Decree of the Ministry of Education and Science of October 15, 2019. No. 1296 «On the introduction of a pilot project in specialized institutions of vocational and higher education for the specialists' training in the dual form of education»]. *mon.gov.ua*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodozaprovadzhennya-pilotnogo-proiektu-u-zakladah-fahovoyi-peredvishchoi-ta-vishchoi-osvitiz-pidgotovki-fahivciv-za-dualnoyu-formoyu-zdobuttia-osviti> [in Ukrainian].
19. Kuznetsova, H. P. (Ed.). (2013). *Pedahohichna praktyka – osnova fakhovoi vpravnosti maibutnioho vchytelia-slovesnyka [Pedagogical practice is the basis of the professional skills of the future philologist teacher]*. Hlukhiv, Ukraine. [in Ukrainian].
20. Yakovenko, K. V. (2016). Realizatsiia dualnoi systemy osvity v pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii [Implementation of the dual system of education in the training of future specialists of information technologies]. *repository.kpi.kharkov.ua*. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/25362/1/Elita_2016_45_1_Yakovenko_Realizatsiia.pdf [in Ukrainian].
21. Kurok, V., & Hrebenyk, A. (2020). Dualna osvita yak innovatsiina forma pidhotovky fakhivtsiv u zakladakh vyshchoi osvity [The dual education as an innovative form of training specialists in higher education institutions]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1(95), 239–248 [in Ukrainian].
22. Dualna systema osvity: pro pryntsyipy i mozhlyvosti realizatsii v Ukraini [The dual education system: principles and implementation possibilities in Ukraine]. (n.d.). *buki.com.ua*. URL: <https://buki.com.ua/news/dualna-systema-osvity-pro-pryntsypy-imozhlyvosti-realizatsiyyi-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
23. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine «On higher education»]. (2014). *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
24. Zhitvai, S. A. (2020). Superviziia yak metod suprovodu diyalnosti pedahohiv [Supervision as a method of supporting the activity of teachers]. *sibac.info*. URL: <https://sibac.info/conf/pedagog/lxv> [in Ukrainian].
25. Vemian, V. H., & Ter-Ovanesian, V. H. (2015). Dualna forma profesiinoi osvity yak umova efektyvnoho rishennia zavdan modernizatsii osvity [The dual form of professional education as a condition for effective solutions to the issues of education modernization]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy – Psychology: reality and perspectives*. Rivne State Humanitarian University. Rivne, 5, 29–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2015_5_8 [in Ukrainian].
26. Krymchak, L. Yu. (2019). Systema dualnoi osvity yak umova yakisnoi pidhotovky konkurentospromozhnykh profesionaliv do rynku pratsi v Ukraini [The dual education system as a condition for quality training of competitive professionals for the labor market in Ukraine]. *www.innovpedagogy.od.ua*. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/11/part_2/20.pdf [in Ukrainian].

Отримано редакцією 1.12.2022 р.